

SZEMLE

**FORRAY R. KATALIN: ROMOLÓGIA – KUTATÁSTÓL AZ OKTATÁSIG.
GONDOLAT KIADÓ, BUDAPEST, 2022.**

Imre Katalin: Gyöngybetűk

1980-ban kezdtem el az általános iskolát. Könnyen és gyorsan tanultam meg írni és olvasni.

Egyszer egy óráközi szünetben elviharzottam a tanári asztal előtt, amin a nyitva felejtett napló feküdt. Odapillantottam a napló lapjaira, és a látvány hirtelen lefékezett, megálltam. Tanító nénim gyöngybetűit láttam meg a napló egyik lapjának az alján, egészen a szélén. Ceruzával – vékony hegyűre, szépre hegyezett ceruzával – írva a saját nevemet pillantottam meg, unokatestvérem nevével együtt.

*Cigány 2 fő: Benedek Szilvia
Csorba Katalin*

Elcsodálkoztam. Nem értettem, hogy az én kedves Tanító nénimnek miért olyan nagyon fontos ez, hogy még a naplóba is beleírja? Egyáltalán honnan tudja? Majd még egyszer megcsodáltam, hogy milyen szép betűkkel ír, és továbbszaladtam.

Bő negyven év elteltével hadd állítsam most meg az akkori időt!

Hadd képzeljem el, hogy ebben a kimerevített pillanatban a mostani énem egy könyvet helyez el a régi-régi tanári asztalon. Olvassuk együtt Tanító nénimmal az odacsempészett könyvet az idő egy elképzelt szegletében!

Forray R. Katalin *Romológia* című kötete négy fejezetből áll. Az első a család és az iskola kapcsolatát tekinti át, a második az *Iskola után* címet viseli, majd a középosztályosodásról szóló fejezet után az oktatáspolitikai folyamatokat elemző negyedik rész zárja a kötetet.

A címadó *romológia* – mint a felsőoktatási képzés keretei között született interdiszciplína – magában foglalja a cigány, roma

nép- és társadalomismeretet, a cigány kultúrák megismerését, a cigány nép történetének tanulmányozását, valamint a különböző roma politikákat. A kötetben szereplő tanulmányok szerzői – Forray R. Katalin, Borzák Tibor, Híves Tamás, Kozma Tamás, Varga Aranka – a romológiát nem lezárt tudásanyagként, hanem inkább egyfajta interdiszciplináris tevékenységformaként értelmezik, melynek során a kutatás, az oktatás

és a közösségi tanulás együtt valósul meg. A tanulmányok alátámasztják, hogy a szerzők kíváncsi emberekként igyekeztek megtudni, hogyan is élnek a cigányok, romák a mindennapokban, hogyan küzdenek meg sokszor nyomasztó életkörülményeikkel, miként tudnak sikeresen helytállni.

Hogyan látják magukat a cigányok?¹

Míg a közbeszédben sok szó esik arról, hogy a társadalom többségi tagjai hogyan vélekednek a cigány emberekről, arról annál kevesebbet tudunk, hogyan is látják önmagukat azok, akik cigánynak vallják magukat. Mi alapján érzik magukat azonos csoporthoz tartozónak? Léteznek valódi közösségi elemek, avagy csak a kirekesztés kovácsolja egybe a cigányokat? Cigánynak vagy romának nevezik-e egyáltalán magukat?

Az ország keleti felében élők ragaszkodnak ahhoz, hogy önmagukat ne romának, hanem cigánynak nevezzék. Magyar cigánynak vagy romani nyelven „romungrónak” emlegeti őket a környezetük, a magyarországi cigányság legnagyobb hányadát ők teszik ki. A dunántúli részen élő beások saját anyanyelvükön is „cigan”-nak mondják magukat. Beás közösségben a „roma” kifejezés oláh-cigányokat jelöl, akik számukra idegenek. A három csoport tehát a hivatalos „roma” elnevezést különbözőképpen fogadja el.

Fontos kérdést állít a középpontba a kötet első fejezetének 2. pontja, mely a *Cigány gyerekek a közösségeikről* címet kapta. Vajon

a cigány közösségeken belül hogyan jelennek meg a cigány gyermekek, róluk mit tudhatunk?

Az idézett gyerekek szavaira figyelve megtudhatjuk, hogy a tradicionális cigány, roma kultúrában a gyermeki fejlődés, neveltetés egymástól élesen elválasztott szakaszokban történik. A csecsemőt édesanyja, nagyobb nővére gondozza, dédelgeti, neveli. Kisgyermekké cseperedve szinte „kicsinyített felnőtté” válik, aki teljes jogú tagja a családnak. Öltözködésében, viselkedésében, látásmódjában az őt befogadó közösség szokásai, vélekedései, értékítéletei jelennek meg. Később a fiúk apjuk szerepeit utánozzák, a lányok pedig olykor már férjhez készülődnek. A lányoknak tradicionálisan illik szűzen férjhez menni, ezért a hagyományos értékeket valló szülők azt szorgalmazzák, hogy a lányok felserdülve hamarosan házasságot kössenek, s mielőbb gyermeket szüljenek. A fiúkra ez az elvárás nem vonatkozik. Mind-

a fiúk apjuk szerepeit
utánozzák, a lányok
pedig olykor már
férjhez készülődnek

eze hatására a kiskamasz fiú vagy lány iskolai magatartása hirtelen megváltozhat. Az iskola elvárásai ugyanis szembemennek a tradíciókkal. Mivel a kis-

lány még iskolás korú a nemi érés megtörténtekor, a hagyományokat követő cigány családokban ilyenkor a serdülő lánynak abba kell hagynia a tanulást, és férjhez kell mennie. A magyar cigányok (romungrók) számára ezek az ősi tilalmak már kevésbé érvényesek. A fiúk számára más okból nehéz serdülőkoruk után is az iskolapadban maradni. A saját közösségükben egyenrangúságra szocializált fiúk számára kihívást jelent az iskola hierarchikus rendszere; az iskola

¹ A feldolgozás a közcímekben jelzett témacsoportok szerint tekinti át a kötetet, vagyis nem minden esetben követi a fejezetek sorrendiségét. (A Szerk.)

szociális struktúráit, az esetleges alá-, fölérendeltséget nehéz megszokniuk.

Befolyásolhatja az iskolához való viszonyt a meghatározott cigány, roma csoportba való tartozás is. Ha egy roma közösségekben továbbtanulás nélkül is lehet sikeresen élni, akkor az iskola szerepe megkérdőjeleződhet.

Cigányok Magyarország különböző régióiban

Nemcsak a közösségi identifikáció, hanem a szocializációs környezet is

befolyásolhatja a cigány gyerekek iskolához való hozzáállását, iskolai karrierjét. A környezeti hatások révén olyan ördögi körök alakulhatnak ki, melyek révén a jó képességű gyerekek teljesítménye tovább nő, míg a kevésbé jó képességűeké még tovább csökken. A kötetben például ti-szabói fiatalok vallanak iskolai lemorzsolódásuk okáról. Beszélnek a ti-szabói bezáródott közösség jellegzetes belső törvényeiről, a szegénységről, a családi minta hiányáról, a településen túli világ idegenségéről, a középiskolába vitt tudásuk hiányosságairól. A tanulási folyamatok eredményessége összefügg a diákok szociokulturális környezetével. Az oktatás-nevelés során, ha meg akarjuk érteni egy cigány gyerek viselkedését, választásait, döntéseit, a személyes adottságain túl érdemes azt is megfigyelni, milyen társadalmi környezetből érkezett. Neveltetésének földrajzi helye éppúgy fontos tényező lehet, mint családjának iskolai és munkatapasztalatai, vagyis az a társadalmi környezet, amelyben felnövekszik.

Az országban több száz olyan kistéleplés van, amelynek lakói szélsőséges

nyomorban élnek, iskolázatlanok, munkanélküliek. Közülük sok helyen a lakosság jelentős hányada roma, cigány. Épp ez a két tényező alakítja ki a mélyszegénységben élők magas arányát: a települési hátrány, illetve a cigány, roma csoportba tartozás. Legszélsőségesebb esetben a nyomorgó településen élők mindennapjait a szegénységekultúra határozza meg, míg a cigány identitást alkotó kulturális elemek elkopnak. Ilyen körülmények között hosszú távra tervezni még a fiatalok sem tudnak, a mindennapi élelem megszerzésének célja eltakarja az iskoláét, a

tanulás háttérbe szorul a napi alapszükségletek ki-elégítése mellett. Az így felnövekvő cigány gyermekek a nélkülözésből eredő harcot sajátítják el a szüleiktől. Az iskolából kipoty-

tyannak, lemorzsolódnak, és a nyomor okozta kilátástalanság, a hozott szülői minták révén mintegy megismétlik szüleik iskolázatlanságát, munkanélkülségét.

A kötet 3. fejezete szerint minden hátráltató tényező ellenére megindult a cigány, roma népesség körében egy olyan folyamat, amely megfelel a középosztályosodás tendenciájának. Az iskolázási statisztikák tükrében is nyomon követhető ez az évtizedek óta tartó, kíváncsatos folyamat: Hajdú, Kertesi és Kézdi kötetben idézett, 2017-es tanulmánya szerint az általános iskolai lemorzsolódás 23%-ról 7%-ra szorult vissza, a középiskolába beiratkozottak aránya pedig 23%-ról csaknem 90%-ra emelkedett.

Az iskolai statisztikák javuló adatai mögött nem ritkán a cigány gyerekeket támogató tanárok állnak. Nem egy jól tanuló cigány tanítvány számol be arról, hogy tanáraik figyelme, gondoskodása értékes és fontos számukra, különösen azoknak a cigány

a települési hátrány,
illetve a cigány, roma
csoportba tartozás

gyerekeknek, akik otthonról kevés tudást hoznak. Egy jól tanuló, ambiciózus cigány fiatal büszkeség az iskola számára is.

Korábban a muzsikusság cigányok rétege volt az, amely törekedett beiskolázni gyermekeit, ma már viszont mindegyik cigány, roma társadalmi rétegben találunk ilyen irányú törekvéseket.

A cigányok segítői

Akkor könnyebb kilépni abból az ördögi körből, amelyet a szélsőséges nyomor, iskolázatlanság, lenézés teremt, ha támogatást kap a cigány családból érkező gyermek egy olyan pedagógustól, aki elhivatott, és képes elfogadó légkört teremteni cigány tanítványa számára is. A rossz körülmények között kialakuló családi mintákat ellensúlyozni tudja a megerősítő, ösztönző, elfogadó tanári magatartás. Még a magukat jó és eredményes tanulónak tekintő fiúk és lányok is csak elvétve mernek arra gondolni, hogy az általános iskola elvégzése után érett-segít szerezzenek. A pedagógusoknak nagy szerepük és felelősségük van abban, hogy a jól tanuló cigány tanítványaikat a középiskolák felé tereljék.

Ha a hátrányos helyzetű fiatal talál a környezetében olyan tanárt, akit példaként állíthat maga elé, akkor nagyobb eséllyel alakít ki a tanulással, továbbtanulással kapcsolatban pozitív attitűdöt.

Jóval nehezebben teszik meg a családok az iskola felé vezető első lépéseket azokban a régiókban, olykor városszéli telepeken, ahol nyomorgó cigány, roma csoportok élnek. Személyre szabott segítség nélkül ez szinte lehetetlen is. Így sokszor a tanári segítséget civil vagy egyházi szervezetek programjai előzik meg, egészítik ki.

A kötet második fejezete részletesen mutatja be ezeket a programokat, melyeknek központi eleme például a gyermekekkel való foglalkozás „a fogantatástól a foglalkoztatásig”. Óvodák, iskolák, napközik vesznek részt a segítő programokban, ezeket egészíti ki a közösségépítés, vagy akár a szülők számára szervezett munkalehetőségek megteremtése.

A tanoda program olyan, iskolán kívüli tanulási alkalmakat teremt, melyek során az iskoláskorú gyerekek saját kortársaik körében kapnak támogatást iskolai tanulmá-

nyaik sikerességéhez, továbbá lehetőségük nyílik kulturális ismeretek elsajátítására is. A személyes kapcsolattartás a legrosszabb helyzetben élő roma

gyermekek számára is esélyeket kínál az iskolai beilleszkedésre.

Az egyházi gyülekezetek is támogatást nyújthatnak a cigány, roma emberek számára. A személyességen kívül az is megtartó erőt jelenthet a gyülekezetek eseményein résztvevőknek, hogy az oláh cigányok istentiszteleteiket romani nyelven tarthatják.

A cigány fiatalok az új évezredben sokkal iskolázottabbak, mint egy-másfél évtizeddel korábban. Igaz ez még akkor is, ha az iskolázottság nem mindig hasznosul a munkaerőpiacon. Egyértelmű, hogy az iskolázottság egyike a legfontosabb tényezőknek, amelyekkel jobb életlehetőségeket tud magának teremteni a cigány fiatal is.

Cigány fiatalok közösségi énképe

Az iskolázottság és a nyomában járó jobb életlehetőségek nem adják magukat könnyen a cigány közösségekből érkező tanulóknak. A cigány gyerekek iskolai életének,

személyre szabott segítség nélkül ez szinte lehetetlen

beilleszkedésének nehézségeit jól mutatja közösségi énképük változása.

A 13–14 évesek még természetes módon vallják magukat cigánynak. Amikor a saját cigány családjukat, közösségüket ismertetik, sok pozitívumot említenek. Kiemelik a családi beszélgetések fontosságát, az egymás iránti tiszteletet, a családi összetartást, a gyermekek és az öregek szeretetét, az őszinteséget, az érzelmek nyílt megélését, a nagy akaratereőt. beszámolóik szerint A hagyományok megtartása, gyakorlása nagy érték. A virrasztások, a keresztelők, a lakodalmak, az ünnepek, együttlétek alkalmat adnak a közös zenélésre, éneklésre, táncolásra, viccelődésre, mesélésre. Hagyományaik között tartják számon azokat a tudásokat, ismereteket is, amelyeket közösségeik felhalmoztak. A hagyományos mesterségek űzése, a gyógynövények ismerete, az állatszeretet, különösen a lovak szeretete és gondozása, a mesemondás képessége, a főzés-sütés elsajátítása mind-mind értékként jelenik meg a tizenévesek beszámolóiban.

A vérségi kötelék fontosságát hangsúlyozzák, miközben a „cigány”, a „beás”, a „roma” közösségekből érkezők egyúttal természetes módon tartják magukat magyarnak is. Egyszerre határozzák meg magukat a „magyarokkal” szemben cigányként, romaként, beásként, miközben Magyarország népének tagjaként is. Az asszimiláció igénye nélkül, a nyomtalan beolvadás iránti vágy nélkül jelenik meg a cigány közösség iránti mély elkötelezettség, érzelmi kötődés. A 13–14 évesek büszkék roma családjukra, rokonságukra. Pozitív közösségi énképüket jól tükrözi például egy taktakenézi kislány néhány mondata: „A cigányokban szeretem azt, hogy sohasem adják fel a

reményt, és mindent ki mernek mondani. Nagyon tetszik bennük az, hogy ha ők akarnak valamit, bármi áron is, de elérik. Az a baj, hogy sokan a bőrük színe alapján ítélik meg az embert. A cigányoknak nagyon nagy akaraterejük van, ami bajban és sikerben a leghűségesebb segítőjükké vált.”

A közösségi önkép az egyetemisták esetében már másképp alakul. Bár az előző korcsoportnál csak néhány évvel idősebbek, az egyetemisták gyakran egészen másként értelmezik saját helyzetüket. Néhányan csak az egyetemen szembesülnek etnikai hovatarozásuk tényével. Néhányan pedig, bár tisztában vannak saját származásukkal, mégis titkolják azt. A cigányság körében nem ritka épp ezért, hogy a családnévüket magyarosítják. A szülők gyakran nem tanítják meg gyermekeiknek anyanyelvüket, mivel azt szeretnék, hogy gyermekük teljes értékű magyar állampolgárként érvényesüljön. Az anyanyelv elsajátítására, gyakorlására aztán az iskola falai között is csak a legritkább esetben van lehetőség, a beás és a romani nyelvek ilyen formán a családon belüli életből és az iskolai mindennapokból is kiszorulnak.

A negatívan megítélt etnikai csoporthoz tartozni nehézséget okoz, különösen akkor, ha a cigány fiatal olyan közösségbe lép át,

ahol cigány közösségbe tartozni ritkaságnak számít. Ahogyan egy fiatal szakkollégista lány foglalja össze: „Nagyon örülök annak, hogy itt sokan vagyunk,

nekem ez így nagyon tetszik, meg az, hogy romák. Mert én is az vagyok, és végre nem érzem magam egyedül. Egész gimnázium alatt annyira egyedül éreztem magam! És nagyon sokszor éreztették velem, hogy én nem vagyok magyar, hanem cigány! Tudták,

büszkék roma családjukra,
rokonságukra

hogy cigány vagyok. Például volt egy osztálytársam, aki szkinhed volt, egy lány. És gyűlölte a cigányokat. És nem is nagyon kedvelt engem sem. Mivel így reagált a cigányokra, bár soha nem veszekedtünk, de nem kedveltem, bevallom. Először nem is tudtam, hogy ő nem kedveli a cigányokat, sőt a zsidókat sem kedvelte, és a színesbőrűeket sem”.

A cigány szakkollégisták többsége olyan nagycsaládból származik, ahol diplomás ember, de még érettségizett sincsen a rokonságban, mégis a tradicionális családban élő cigány fiatalok példája messzire sugárzik, változást hozhat a következő generációk tagjai számára.

Minden nehézség ellenére a cigány, roma származás tagadása helyett egyre többen a származás nyílt vállalását választják.

Cigány fiatalok pozitív személyiségjegyei

A cigányokról szokás úgy eszmét cserélni, mint a magyarországi népesség súlyosan hátrányban lévő csoportjáról, amely az oktatás felsőbb szintjeiről kimarad. Más szempontú megközelítést igényel és új utakat nyit azonban, ha inkább társadalomformáló erőként tekintünk a cigány gyerekekre.

Joggal tekinthetünk így rájuk, ha figyelembe vesszük, hogy milyen személyes erőforrásokat birtokolva jutnak el a hátrányos helyzetű cigány, roma fiatalok a felsőoktatásba, hogyan sikerült áthidalniuk azt a társadalmi szakadékot, amely köztük és a társadalom nem cigány tagjai között húzódik. Hiba csupán problémahalmazról gondolkodni, és nem meglátni, hogy ennek az összetett népcsoportnak a tagjai önerőből is képesek előrejutásra, boldogulásra.

Sok cigány gyermek rendelkezik olyan rugalmas ellenállási képességgel, melynek révén erőteljes külső hatásokhoz is sikeresen tud adaptálódni, képes visszanyerni jó állapotát testi-lelki szenvedés,

nehéz élethelyzetek átélése után is. Sok cigány fiatal a birtokában lévő reziliencia segítségével tör utat magának merőben új szociális

környezetben is. Ha a rezilienciát iskolai inklúzió fogadja, akkor az iskola olyan helyé tud válni, ahol a hátrányos helyzetű vagy veszélyeztetett gyerekek számára támogató környezet születik, ahol a nehézségekkel való megküzdés stratégiai kialakulhatnak.

Praktikus fogások pedagógusoknak

Iskolai környezetben egy pedagógus számára fontos kérdés lehet az, hogy hogyan használjuk, fejlesszük azokat a cigány gyerekekben is meglévő tulajdonságokat, amelyek a rezilienciához, illetve a különböző kulturális közösségekkel való együttműködés képességéhez köthetők. Akár így is fogalmazhatnánk: hogyan tekintünk e tulajdonságokra erőforrásként a mindennapi pedagógiai gyakorlatban?

A kötet *Oktatáspolitikai* című negyedik fejezetében szó esik többek között a multikulturalizmusról, az interkulturalizmusról is.

Nem egy cigány gyerek legalább két kultúrában, nyelvben szocializálódik, míg felnőtt. Feltételezhető, hogy emiatt ők rugalmasabbak, fogékonyabbak más kultúrák, normák, értékek elfogadására. Birtokában lehetnek az interkulturális kommunikációt támogató olyan eszközöknek, mint például a fejlett metakommunikatív készségek vagy az ismeretlen világképek, életfelfogások elfogadásának a képessége. Mindezek

fejlesztése, értékelése iskolai környezetben is megtörténhet.

Meglehet, nem csak a cigány gyermekek számára nyújthatnak támogatást, ösztönzést például a különböző identitású csoportokban gyűjtött „szóbeli történelem” (oral history) anyagai, és azok tanulókkal való közös elemzése. Bármilyen származású tanuló tanári segítséggel felkereshet más etnikumokhoz tartozó személyeket és családokat, és elmeséltheti velük saját „történelmüket”. Ez a módszer átélhetővé és élményszerűvé teheti az együtt élő kisebbségek kultúráját különböző népcsoportokhoz tartozó tanulók számára is.

Nem kevésbé lehet fejlesztő hatású cigány gyerek és nem cigány gyerek számára egyaránt az interkulturális pedagógia egyik módszereként alkalmazható szabályjátékok kipróbálása. A játék során két népcsoport kultúrájába nyerhet bepillantást a tanuló. A két kultúra egyenrangú, de teljes mértékben különbözik egymástól. A játékot kipróbáló

elmeséltheti velük saját „történelmüket”

tanulók két csoportja előbb megtanulja saját kultúrájának nyelvét, szabályait, értékeit, normáit, ezután meg kell próbálniuk megismerni a másikat. Olyan személyiségvonások és attitűdök erősödnek a játék nyomán, mint az empátia, a szereptávolságra való képesség, a kétértelműség elviselése, az együttműködési készség, illetve a készség más világképek befogadására, az irántuk való nyitottságra.

A különbözőség, a szokatlanosság iránti nyitottság, az empátia, a tőlünk különbözőkkel való együttműködés készsége valahány tanuló számára tanítható, gyakoroltatható, a különbözősége nevelés minden iskolai környezetben értékes.

A cigány származású tanulók számára is megkönnyíti az iskolai életet, ha a pedagógus a napi gyakorlatában azt a felfogást állítja középpontba, hogy a különbözőség normális dolog, és a kulturális különbözőség csupán egy a lehetséges önzonosságok közül.

Vajon hogyan módosulna a régi-régi emlék, miután kedves Tanító nénim a könyvet elolvasta? Kiradírozná a nevem a napló széléről? Bocsánatot kérne? Másképp szervezné a tanóráit? Vagy ugyanaz történné, ugyanúgy: megtanítana írni-olvasni-számolni, és mindenre ötöst adna?

Forray R. Katalin Romológia című tanulmánykötete nem csak a gyakorló pedagógus szemével olvasható végig. Az a szakember, aki a tanulókkal együtt munkálkodik nap mint nap a tanteremben, a Milyen a cigány gyerek? Mit hoz otthonról magával, honnan jön és merre tart? Mi motiválja? kérdésekre keresi a választ. De nem csak ezeket a kérdéseket tekinti át a kötet. Egyéb professziók szakemberei is válaszokat találhatnak: oktatásszervezők, civil és egyházi szervezetek munkatársai ismerkedhetnek meg azokkal a bevált gyakorlatokkal, melyek során a cigányok akár egyénként, akár közösségként sikeresebbé válhatnak.

A történettudomány iránt érdeklődők megismerkedhetnek a cigányság eredetével, történetével a 18. századtól napjainkig; a néprajz, a kulturális antropológia hívei elmélyedhetnek a cigány hagyományok, szokások leírásaiban. Akit a szociológiai megközelítés mozgat, tanulmányozhatja az ország különböző régióinak iskolai statisztikáit, munkaerőpiaci mutatóit. Pszichológusok felfedezhetik fel a reziliencia jelentőségét a hányattatott sorsú egyének életében. A különböző egyetemek hallgatói, doktoranduszai kutatási módszereket ismerhetnek meg.

Forray R. Katalin és az egyes fejezetek társszerzőinek Romológia könyve a cigányokról szóló tárgyi ismereteken kívül új szemléletet is ad az olvasónak. Egy folyamatot érzékeltet, melyben a sokszor emlegetett, de kevésbé ismert cigányság fejlődése, boldogulása követhető nyomon. Aki segíteni szeretné ezt a folyamatot, inspirációt nyerhet hozzá a kötetet böngészve.

